

З ФІЛОСОФСЬКОГО ЖИТТЯ ГАЛИЧИНИ 60-х років XIX ст. (невідома публікація К. Г. Ганкевича)

У статті розглянуто співробітництво Кліма Ганкевича — не дуже відомого українського філософського діяча — з часописом "Правда" в 60-ті роки XIX ст. як епізод тогочасного філософського життя Галичини.

Про Кліма Ганкевича до останнього часу [1] історики української філософії знали не вельми багато. Може, не так через осміяний брак допитливості, як у силу розуміння скромної значущості цієї постаті для пошуків самотніх відповідей на кардинальні проблеми буття. Справді, коли згадати засадниче розрізнення "філософів" і "філософознавців", на якому свого часу особливо наполягав Ф. Ніцше, то К. Ганкевича скоріше віднесеш до других. Крім того, філософія й естетика не були єдиним його життєвим покликанням: він займався і філологією, педагогікою, етнографією. Проте, як засвідчують доступні нам публікації К. Ганкевича, філософією він займався фахово. І це робить його зовсім не пересічним — принаймні, у межах регіону [2] — учасником філософського життя.

Адже в такому разі йдеться не так про перипетії розвитку філософської думки, як про ситуативно-індивідуальний зріз культурно-філософського феномена, особистісні виміри філософсько-культурних процесів та актів. Сюди, безперечно, належить і співробітництво К. Ганкевича із львівським часописом "Правда", метою якого була передовсім популяризація філософського знання (саме так потрактував філософію наш автор) серед широкого освіченого загалу; цьому співробітництву і присвячена наша розвідка.

Але насамперед належить додати кілька штрихів до силуетки К. Ганкевича і з'ясувати місце журналу "Правда" в культурному житті Галичини другої половини XIX ст.

В одній із перших узагальнюючих праць з історії української філософії — відомих "Нарисах з історії філософії на Україні" Д. Чижевського (1931) — К. Ганкевичеві присвячено окремий (нехай і мініатюрний) параграф. Згадує про

нього І. Мірчук в "Історії української культури" (1949). Є К. Ганкевич серед персоналій "Енциклопедії українознавства". Не був він персонально нон грата і для радянських авторів. Його згадують історики української літератури (1969) і літературної критики (1988), історики філософії [3], він фігурує в історії української естетичної думки [4], ім'я його включено до таких радянських довідників, як УРЕС (1966), друге видання УРЕ (1978) та ін. В останніх, звісно, Ганкевича таврують як ідеаліста, докоряють за "виступи проти матеріалізму з позицій старогегельянства", за зведення завдань філософії до примирення науки з релігією і т. п. Разом з тим тут зазначені сфери наукових інтересів К. Ганкевича, перелічені періодичні видання, до яких він дописував, і роки його співробітництва з ними, названі деякі його праці, в т. ч. в УРЕ — "Історія та критика матеріалізму", яка не фігурує в новіших публікаціях. До речі, останні не називають і головних естетико-мистецтвознавчих праць нашого автора, як-от: "Про фантазію в житті та мистецтві", "Реалізм у літературі та мистецтві і межі його здійснення", "Літературні і філософські фрагменти", що друкувалися переважно наприкінці XIX ст. в галицькій періодиці та обґрунтовували чи репрезентували головні засади народовського варіанту естетичної критики.

Головна увага в останніх розвідках про К. Ганкевича, зокрема у згаданій праці С. Вакулєнка та Л. Ушкалова, віддана одній з ранніх його робіт — книзі "Нариси слов'янської філософії" (в німецькому оригіналі — "Grundziige der slavischen Philosophie"). Називаючи два видання цієї праці — краківське 1869 року і рязівське 1873 року, не зазначають різниці між ними: перше вийшло двома випусками з інтервалом у кілька місяців. Друге видання, розширене (на титулі

так і зазначено — "Zweite, vermehrte Auflage"), вийшло однією книгою (111 стор.). Не вказують публікатори й на те, що названа ще Д. Чижевським у списку головних філософських праць Ганкевича стаття "Die Volksphilosophie bei der Kleinrussen" (1881) є переробленою автором частиною його "Нарисів", присвяченою народній філософії українців. До речі, повернення К. Ганкевича через 8 років до порушеної в "Нарисах" теми можна вважати симптоматичним щодо його пріоритетних філософських зацікавлень.

А починав К. Ганкевич з досить великої за обсягом публікації у II річникові львівської "Правди". Цей журнал від свого заснування (квітень 1876 р.) був не виключно літературним, як пишуть деякі історики культури [5], а літературно-науковим, в окремі періоди — і політичним виданням. Своє громадське і політичне обличчя він змінював впродовж його історії (часопис виходив з певними перервами до 1896 р.). Свідченням цього може бути те, що І. Франко співробітничав у журналі, а в 1884 р. навіть редагував його, але в певний період виступав нещадним критиком "Правди", передусім за проголошуваний нею "формальний націоналізм" і правонародовські "новоєрівські" позиції [6]. І ще: "Правду" іноді характеризують сьогодні як видання "антидрагоманівське", але в алфавітному покажчику публікацій "Правди" за 1867—1883рр. [7] знаходимо 21 статтю М. П. Драгоманова і 4 відгуки на інші його роботи (фундатори, "спонсори" і активні дописувачі "Правди" П. Куліш і О. Кониський за цей період нечасто фігурують серед автури журналу). То ж однозначно кваліфікувати позицію часопису було б некоректно. Зрештою, наскільки коректно говорити, визначаючи політичне обличчя "Правди", що це "народовський" орган, коли журнал започатковано у 1867 р., а перша народовська політична організація — Народна Рада — заснована Ю. Романчуком 1885 р.

Хоч би як там було, а журнал задумувався як орган єднання наддніпрянської та галицької інтелігенції, передусім літераторів, і в більшості своїх "модифікацій" не просто декларував це завдання, а успішно з ним справлявся [8]. Як фахово поставлене періодичне видання "Правда" стояла значно вище своїх журнальних попередників у Галичині — "Вечерниць", "Мети", "Русалки". І не в останню чергу тому, що намагалась задовольняти і розвивати розмаїті запити своїх читачів. У редакційному "Запрошенні до передплати" на 1868 р. обіцяно статті не тільки літературно-критичні, а й історичні, мовознавчі та естетичні, а в аналогічному анонсі на 1869 р. цей список поповнено філософськими [9]. Дійсно, "Правда" поруч із природничо-науко-

вим, філологічним, історичним знанням, популяризувала й філософію. І реалізувалося це у двох формах: 1) публікацією теоретичних філософських розвідок, прикладом чого може служити стаття Володислава Федоровича (сина І. Федоровича, про якого у своїх "Нарисах" писав К. Ганкевич) "Емпірична і утилітарна тенденція сучасної науки" [10]; 2) власне популяризаторськими публікаціями, які репрезентує перший "правдинський" друк К. Ганкевича. і

Наголосимо, що це були зовсім не поодинокі філософські публікації. Уже в першому річникові журналу побачила світ розвідка його співробітника Є. Згарського "Народна філософія", побудована на прислів'ях і приказках українців [11]. Вона складається з двох частин (І. Бог. Світ, Віра. Молитва. II. Людина) і ставить проблеми самопізнання, духа й душі, голови й серця, тіла й смерті, добра і зла тощо. Близька до матеріалу Згарського публікація В. Навроцького "До світогляду українського народу" [12]. Майже одночасно журнал друкував підготовлений Остапом Терлецьким великий реферат праці Г. Данилевського про Г. Сковороду, в якій відзначено містичність філософії "українського Сократа" і перехідний характер постаті Сковороди-мудреця [13]. Практично паралельно з публікацією згаданої статті К. Ганкевича розпочався друк праці І. Нечуя-Левицького "Світогляд українського народу в прикладі до сучасності", заключна частина якої мала підзаголовок "Ескіз української міфології" [14].

Друкував журнал переклади праць зарубіжних філософів та естетиків; наприклад, у згаданому вже збірнику за 1884 р. вміщено два розділи (47 стор.) "Філософії мистецтва" І. Тена. Ще не маючи бібліографічного відділу, журнал повідомляє про вихід філософських книг і дає їм стисло оцінку. Маємо на оці повідомлення про опублікування "Протагора" Платона в перекладі Омеляна Горацького; редакція різко критикує мову цього перекладу [15].

Тож докір часописові за те, що його редакція дотримувалась гасла "Перше треба жити, а потім філософувати", навряд чи можна вважати підставним. Журнал, як можна було переконатися, не цурався участі у філософському житті краю, більше того, був коли й не одним з осередків його, то, принаймні, помітним чинником.

Певним робом причинився до цього К. Ганкевич, починаючи з популярної, названої безпретензійно статті — "Декілька думок з філософії" і підписаної криптонімом "Кл. Г." [16], статті, яка не називалась у жодній з відомих нам історико-філософських праць. Можна припустити, що стаття готувалась ще студентом Ганкевичем;

в усякому разі — напередодні складання ним докторату, бо відбулося це у Віденському університеті 1868 року, а з весни того самого року "Правда" (тоді тижневик) вже почала друкувати її (перша подача побачила світ у 14 і 15 числах, друга — у 18—20 і остання — в 45—47). Ганкевичеві йшов тоді 26-й рік, і це, судячи з доступної нам бібліографії, була перша його друкована праця. Вона адресована не фаховому колові, а широкому, але освіченому загалові читачів. Про це свідчить не лише включення до тексту латинських висловів без їх перекладу, а й досить широке використання теоретичних понять і наукових термінів. Вони необхідні авторові для з'ясування природи філософії, її місця в культурі та системі знання, тобто непростой і завжди дискусійної метафілософської проблематики.

К. Ганкевича зазвичай відносять до гегельянців, і для цього є певні підстави. Проте, його можна б вважати і кантіанцем, бо "Критика чистого розуму" була для нього початком модерного філософування і посилається він на її автора і в розглядуваній тут статті. Точніше було б говорити про плюралізм філософської позиції К. Ганкевича в тому сенсі, в якому констатують плюралістичність філософії Й. Ф. Гербарта, яка, до речі, в час здобуття нашим автором філософської освіти стала офіційною університетською філософією Австрії, поєднавшись із традицією філософського реалізму, що домінувала тут до середини XIX СТ.

Загалом, як відомо, друга половина XIX СТ. не належить до "золотих" періодів у розвитку філософської думки; це радше доба її здрібнення і приземлення — не в останню чергу через посилення позитивістського струменя (цівіння відчуваються і в міркуваннях Ганкевича), через лінійну орієнтацію філософії на природознавство, зрештою — доба епігонства. Будучи, повторимо, не так "філософом", як "філософознавцем", Ганкевич належав своєму часові, а не виламаувався, як це здавалося декому, із ситуації доби. Це видно навіть з його фахових інтересів (згадаймо хоч би роботу про порубіжжя філософії та математики), а ще більше з тих підходів, що їх він реалізує у своїх писаннях, як і з авторських наголосів у статті з "Правди". Перейдемо до її головного змісту.

Походження слова "філософія" пов'язується за традицією з інтелектуальною порядністю мислителів, котрі, займаючись осмисленням остаточних причин речей, зіставили нескінченність свого завдання — осягнення абсолютної істини ("найвищої правди") — з природним обмеженням свого розуму і відмовились від слів "софос", "софія", називали себе скромніше — філософами; тут же згадується передана Цицероном леген-

да про Піфагора, котрий як філософ понад усе поставив осягнення істини.

К. Ганкевич наголошує, що здатністю до філософського заглиблення у світ і навіть відповідною психологічною спонукою володіє кожна людина, але крутизна, стрімкість стежки до "найвищої правди", небезпечність сходження нею залишає абсолютну більшість людей біля її початку [17]. Для того, щоби з вершини цієї стежки відкрився чудовий вид на країну думки, потрібні не лише сили (передовсім інтелектуальні) і бажання, а й неабиякі моральні якості, очищення свого духу від того баласту, що невмолимо тягне донизу (сократівська модель філософування, чи не так?). Коли ж черговий Ікар склеїть для себе крила з пустих фраз і суб'єктивних суджень, то — замість відкриття Ельдорадо правди, краси і добра — падає у мертве море непослідовності і безглуздя [18].

Далі К. Ганкевич з'ясовує стосунки філософії як "центральної науки" зі спеціальними галузями знання: нерви цих останніх сходяться в філософії, щоби відтак просвітленими повернутися на свої околиці [19]. Філософія є рефлексією ("свідомістю") наукового знання, а невідрефлексоване знання не просто залишається розрізненим, несистематизованим, а й безцілним (не знало б свого вищого завдання); понад те філософія спрямовує погляд дослідника на всезагальне ("закон єдності всесвіту") і суттєве ("есенціальне") в речах. Тут Ганкевич додає вагомості своїм міркуванням, посилаючись на Платона.

Відтак, звертаючись до філології, природознавства, історії, юриспруденції і посилаючись на авторитет Шеллінга, Платона, Арістотеля, Плінія, Канта, Монтеस्क'є, наш автор наголошує методологічну функцію філософії (забезпечення переходів від одиничного до загального і навпаки, націлювання на заглиблення пізнавальної думки в пошуки ідеї як субстанції суцього тощо) [20].

Чергова проблема, на якій автор зупиняє увагу читача, — стосунки філософії та релігії. Обидві ці духовні форми черпають з того самого джерела — Одкровення: релігія — з надприродного, філософія — з оприявленого в природі та розумі людини. Розум і віра в обох цих формах взаємопроникають і взаємодоповнюють одна одну, але у філософії домінує розум, а в релігії — віра. Філософія має бути теїстичною [21].

Велика частина статті присвячена антропологічній проблематиці. Адже першим предметом людської думки є сама людина, на першій сторінці книги мудрості знаходимо серію запитань: хто я? для чого я? до чого все прямує? що є добро та істина? К. Ганкевич зосереджує увагу передусім на підходах до проблеми людини. Релі-

гія, християнство ставить ці питання в практично-моральній площині, філософія — у теоретичній; вони взаємодоповнювальні, але наука, приписуючи розумові всеможність, викопала прірву між ними. Потрібен міст через прірву, бо позбавлений віри розум зближується із пристрастями і потрапляє на манівці, а людина, що замикається у вірі, все ж не уникає облоги розуму, колізії з ним. Філософія може прокладати міст, але тільки з такої позиції, звідки розум людський увиразнив би свої обмеження, а віра бачилась би посланницею вишого розуму до розуму обмеженого. Релігія і філософія сходяться на полі любові, яка є справою не лише серця, а й мислі — як абсолютна істина. Позбавляючи духовний світ любові, ми перетворюємо його в хаос [22].

Далі К. Ганкевич пропонує поміркувати над духовним і тілесним у людині, зауважуючи їхню взаємозалежність і наполягаючи на їх гармонії як бажаному, модельному стані. Зроблено наголос на універсальності ідивідуалізуючої тенденції (тут апеляція до Лейбніца), на безконечній модуляції індивідуальності через її душу [23].

Експлікується ця думка через обширний опис темпераментів людини. Звертання до цих питань, як і обговорення в заключній частині статті проблем сну і сновидінь, є, можливо, своєрідною даниною гербартівському психологізму або ж спробою зацікавити широкий загал читачів. Здається, К. Ганкевич збирався продовжувати свою публікацію, бо, хоча відповідної редакційної примітки наприкінці тексту й немає, але авторські міркування наче обірвані, немає й натяку на підсумки.

Проте співпраця К. Ганкевича з часописом на цьому не перервалася, редакція стежила за його діяльністю тривалий час. Так, у 1875 р. вона повідомила про вихід його праці "Короткий на-

черк психології" [24]. А в річнику III знаходимо п'ять повідомлень про "Нариси слов'янської філософії". Спочатку "Правда" анутує перший випуск "Нарисів", детально репрезентуючи його зміст і вміщуючи досить обширні фрагменти розділу "Про питомість духовного життя слов'ян".

Оскільки ця частина книги не перевидавалась, то варто відзначити деякі, наголошувані К. Ганкевичем, прикмети слов'янського філософування. Це персоналізація Бога, увага до проблем моралі, утвердження діяльного безсмертя людини, трактування природи як творіння Божого, намагання поєднати орієнтальність з Окцидентальністю тощо; нарешті — Гердерове: у духовному житті Європи слов'яни посідають місце серця, тоді як германські народи — місце голови. У цьому зв'язку пропонується кілька міркувань про "народну вдачу" (менталітет) слов'ян. Зрештою, К. Ганкевич констатує, що слов'яни не сказали ще свого слова у філософії [25].

Незабаром часопис анутує підготовлений К. Ганкевичем 2-й випуск "Нарисів", що містить розділ про українську філософію [26], а через 8 чисел повідомляє про вихід з друку цього випуску [27]. Відтак прореферовано зміст зазначеного розділу [28]. У наступному числі йдеться про чеські, польські та сербські відгуки на книгу Ганкевича [29]. Цікаво, що редакція, напевне, після інтервенції автора, виправляє тут неточність, допущену в попередній публікації.

Отже, львівська "Правда" залучала до філософського життя, до комунікації у сфері філософської думки своїх читачів, то вміщуючи статті на філософські теми, то заохочуючи їх знайомитися з філософськими працями, що виходили поза журналом. К. Ганкевич був активним учасником цієї справи, вкрай необхідної для повноти і цілісності культури.

1. Розрізнені відомості про нього зібрали й опублікували недавно С. Вакулєнко й Л. Ушкалов у передмові до публікації розділів з праці К. Ганкевича (див.: *Вакулєнко С., Ушкалов Л.* Клим Ганкевич та його "Нариси слов'янської філософії" // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. Т. 6.—Х., 1998.—С. 145—152).

2. Хоча — не тільки регіону, коли на його набуток претендують історики польської культури (див.: *Петров В., Чижевський Д., Глобенко М.* Українська література. Мірчук І. Історія української культури.— Мюнхен — Львів, 1994.—С. 319).

3. Див., наприклад: *Історія філософії на Україні.* У 3-х томах. Т. 2.— К., 1987.— С. 103.

4. Див.: *Іванько И. В.* Очерк развития эстетической мысли Украины,— М., 1981.—С. 183, 240.

5. Див. наприклад: *Попович М.* Нарис історії культури України.— К., 1999.— С. 445.

6. Див.: *Франко І.* Формальний і реальний націоналізм // *Франко І.* Зібрання творів у 50 т. Т. 27.— К., 1980.

7. Див.: Доповнення XIII річника "Правди" // Літературно-науковий збірник.— Л., 1884.— С. 273—315.

8. Див.: *Животко А.* Історія української преси.— К., 1999.—С. 132—136, 141—145.

9. Див.: *Правда.* Річник II.— 1868.— Ч. 46.— С. 541

10. *Там само.* Р. V.— 1872.— Ч. 4.

11. Див.: *там само.* Р. I.— 1867.— Чч. 7—17. Публікація залишилась незавершеною.

12. *Там само.* Р. III.— 1869.— Ч. 24.

13. *Там само.* Чч. 25, 26, 29, 30.

14. *Там само.* Р. II— 1868.— Чч. 35—47; Р. VII.— 1875.— Чч. 16—17; Р. IX.— 1877.— Чч. 1—23.

15. Див.: *там само.* Р. III.— 1869.— Ч. 22.— С. 192.

16. *Кн. Г. Колька мыслей изъ философіи* // Там само. Р. II. — 1868, — Ч. 14—15, 18—20, 45—47. Криптонім розкрила редакція, називаючи в анонсі на 1869 р. серед своїх авторів "д-ра Кліма Ганкевича", а в іншому випуску (1869. — Ч. 23) повідомляючи, що доктор К. Ганкевич у 1868 р. надсилав "Правді" філософські статті, а тепер у портфелі редакції є його "розправа" про фантазію, яку часопис друкуватиме.

17. *Там само*. Р. II. — 1868. — Ч. 14. — С. 167. Далі посилення на цю статтю даватимуться в тексті: цифри в дужках означають сторінки П'річника "Правди".

18. *Там само*. — С. 168.

19. *Там само*.

20. *Там само*. — С. 178, 212—213.

21. *Там само*. — С. 214.

22. *Там само*.

23. *Там само*. — С. 227.

24. *Там само*. Р. VII. — 1875. — Ч. 4.

25. *Там само*. Р. III. — 1869. — Ч. 23. — С. 200. Коли врахувати, що названому в тексті розділові передувє інший — "Чи може бути філософія національною?", то легко констатувати, що книга Ганкевича була взірцем для структурвання Д. Чижевським вступних розділів його "Нарисів". Про змістові перегуки можна судити навіть з наведеного нами реферату.

26. *Там само*. Ч. 31. — С. 264.

27. *Там само*. Ч. 39. — С. 328.

28. *Там само*. Ч. 41. — С. 344.

29. *Там само*. Ч. 42. — С. 352.

Lyssy I. Ya.

**FROM THE PHILOSOPHIE LIFE OF HALYCHYNA
AT 60-th XIX century
(unknownen publications of K. Hankevych)**

It was considered in the article the cooperation of little-known Ukrainian philosopher Klym Hankevych with the Pravda journal in 60-th of XIX century as an episode of philosophical life of that times.